

GALININKAS SU DALYVIU XVI—XVII a. LIETUVIŲ KALBOS PAMINKLUOSE

(Paplitimas ir santykis su originalų konstrukcijomis)

V. AMBRAZAS

Tradiciiniu galininko su dalyviu (accusativus cum participio) terminu paprastai žymimos konstrukcijos, kurias po veiksmazodžių, reiškiančių pojūčius, jausmus, suvokimą, žinojimą, kalbėjimą ir pan. sudaro daiktavardžių ar įvardžių galininkas su derinamu dalyviu, pvz.: *mačiau vaiką bėgantį, girdžiu tave sugrįžusį*. Tokių konstrukcijų užfiksuota daugelyje indoeuropiečių kalbų, bet ilgainiui jos beveik visur pakito arba išnyko. Dabartinėje lietuvių kalboje jų vartojimo sfera taip pat susiaurėjusi, o dalyvio galininkas daugeliu atvejų pakeistas padalyviu¹. Tačiau senuosiuose raštuose galininkas su dalyviu vartojamas labai intensyviai. Dar daugiau: šių konstrukcijų gausumą bei įvairumą galima laikyti viena iš ryškiausių mūsų senosios literatūros sintaksinių ypatybių. Senuosiuose raštuose galininką su dalyviu dažnai randame tokiomis aplinkybėmis, kokiomis nei dabartinėje literatūrinėje kalboje, nei tar-mėse jo beveik nepasitaiko. Štai keletas pavyzdžių.

Asch szinau Ischgelbetoghi mana giwa santi. BrP II 40. *Dūk mums jeib tikketumbime ję Diewo Gimdiwę Sanczę*. RG 576. *Numanai|tá Poná esanti Teisu|per sila ásilaičio nuog to ukinika ne werżusi|bátáig su loská io del páżadinusi*. SE 75. *Karalui Egypto pasakita buwa, Szmones ischbeguses*. BrB II Moz 14,5. *Anįs tiekai szitą giwátą búsenzcią tiki*. DP 584₃₁. *Asch... ludi-ju|tawe prijmamą MT 121^a*. *Nesa szinnat iau nu schũ cziesu iawus isch lauko suwóktus*. BrP 395.

Senieji raštai yra pagrindinis, o daugeliu atvejų vienintelis šaltinis, iš kurio mes galime pasisemti žinių apie šių konstrukcijų sandarą ir vartoseną tolimoje praeityje. Todėl jų duomenis reikia atidžiai patikrinti ir iširti.

Šio straipsnio tikslas — apžvelgti galininko su dalyviu paplitimą XVI—XVII a. lietuvių kalbos paminkluose ir pamėginti nustatyti juose randamų konstrukcijų san-tykį su to meto gyvąja kalba.

Iš galininko konstrukcijų su dalyviais čia bus liečiamos tik tos, kuriose dalyvis turi atributyvinę-predikatyvinę funkciją; daugelis tokių konstrukcijų gali eiti šaluti-nių sakinių atitikmenimis, plg.: *matau kaimyną sergantį* ir *matau, kad kaimynas ser-ga*. Galininko su dalyviu terminas netaikomas pasakymams, kuriuose dalyvio

¹ Plačiau apie galininko konstrukcijas su padalyviu žr. aut., „Baltistica“, IV (2), 1968, p. 192 tt. Apie galininką su dalyviu žr. E. Tangl, Der Accusativus und Nominativus cum Participio im Altli-tauischen, Weimar, 1928.

galininkas yra tiesiog daiktavardžio atributas, pvz.: *sutikau kaimyną, sunkiai sergantį*; nuo tokių konstrukcijų stengiasi atsiriboti ir pateikiant statistinius duomenis. Tačiau dėl senųjų raštų skyrybos įvairavimo ir kitų priežasčių tas atribojimas kartais esti sunkus, ir subjektyvumo čia išvengti nelengva. Apskritai, stengiasi nuošalyje palikti tik tuos pavyzdžius, kuriuose dalyvio galininkas be abejoėjo paprastu pažyminiu.

Galininko su dalyviu vartojimo dažnumui nustatyti imamas konstrukcijų skaičius viename autoriniame lanke, kuris lygus maždaug 40000 spaudos ženklų. Tas skaičius laikomas kalbamųjų konstrukcijų dažnumo rodikliu.

Galininkas su dalyviu įvairiuose XVI–XVII a. raštuose yra paplitęs labai nevienodai. V. Falkenhanas yra nurodęs, kad ši konstrukcija ypač mėgstama J. Bretkūno, o kitų autorių vartojama rečiau². Kadangi J. Bretkūno raštai sudaro didžiąją dalį visų XVI a. lietuvių kalbos paminklų, o pats didžiausias iš jų – Biblijos vertimo rankraštis – iki šiol dar beveik netyrinėtas, pravartu visų pirma į juos atkreipti dėmesį.

J. Bretkūno Biblijoje randame 1191 galininko su dalyviu konstrukciją. Vidutiniškai viename aut. lanke čia pavartota apie 12 konstrukcijų, bet įvairiose vertimo dalyse jos pasiskirsčiusios labai netolygiai. Iš Naujojo testamento dalių didžiausias jų dažnumo rodiklis yra Apokalipsėje (32,5) ir Jono evangelijoje (20,5); toliau eina Morkaus (18,9) ir Luko evangelijos (17,1). Iš Senojo testamento dalių galininkas su dalyviu dažniausiai vartojamas Barucho pranašystėje (40), Makabėjų (32,5) ir Juditos knygoje (24), toliau eina Danieliaus (22,5), Ezechielio ir Esteros (20) Samuelio (18,8) ir Išminties knygos (18,1). Antra vertus, kai kuriose vertimo dalyse šios konstrukcijos yra labai retos. Rečiausiai jų pasitaiko Senojo testamento Patarlių knygoje (0,5), Psalmyne (1,6) ir Kronikose (5); beveik dvigubai mažesnis už vidutinį jų dažnumo rodiklis yra Izajo (6,7) ir Siracho knygoje (6,9), o iš Naujojo testamento dalių – Povilo laiškuose (6,5). Žinant atskirų Biblijos dalių vertimo eilę, galima nustatyti, kaip kito galininko su dalyviu dažnumas daugiau kaip 10 metų trukusio Biblijos vertimo metu. Ši kitimą rodo 1 lentelė, iš kurios matyti, kad kalbamųjų konstrukcijų dažnumo rodikliai nuo pat vertimo pradžios labai svyruoja: 1579–1580 m. verstose dalyse tarp 6,5 ir 32,5, 1585 – tarp 0,5 ir 15, 1586 – tarp 4,1 ir 24, 1589 – tarp 5 ir 32,5, o pačiais paskutiniaisiais 1590 m. vėl pakyla nuo 7,1 iki 40. Tad galininkas su dalyviu labai būdingas ne tik ankstyvajam³, bet ir vėlesniajam Bretkūno kūrybos laikotarpiui. Jo skaičiaus dėsningo mažėjimo ar didėjimo statistika nerodo. Jeigu palyginsime jų vartojimą 1579–1580 m. verstame Naujajame testamente ir maždaug tokios pačios apimties Senojo testamento dalyje nuo Jozuės ligi Nehemijo knygų (versta 1589 m.), tai pamatysime, kad konstrukcijų skaičiaus ir dažnumo skirtumas nėra didelis (NT 284 ir 13,3, o Joz-Neh 238 ir 11,3). Baigdamas versti Bibliją, J. Bretkūnas šias konstrukcijas kartais vartojo netgi intensyviau, negu pirmaisiais darbo metais.

² Žr. V. Falkenhahn, *Der Übersetzer der litauischen Bibel Johannes Bretke und seine Helfer*, Königsberg und Berlin, 1941, p. 186.

³ Plg. V. Falkenhahn, ten pat.

Galininko su dalyviu dažnumas Bretkūno Biblijoje

Vertimo metai	Knygos santrumpa	Dažnumo rodiklis	Vertimo metai	Knygos santrumpa	Dažnumo rodiklis	Vertimo metai	Knygos santrumpa	Dažnumo rodiklis
1579	Luk	17,1	1586	Apokr	11	1589	GG	10
	Laišk	6,5		Judit	24		Mak	32,5
				Pam	4,1		Job	16
1580	Apr	32,5	1589	Išm	18,1	1590	Iz	6,7
	Apd	14		Joz	9		Jer	7,2
	Jon	20,5		Teis	9		Ezech	20
	Mork	18,9		Rut	15		Dan	22,5
	Mat	10,7		Sam	18,8		Bar	40
	NT	13,2		Kar	12,2		Maž. Pran.	7,1
1585	Ps	1,6	1589	Kron	5	1590	Moz*	10,1
	Sir	6,9		Ezr-Neh	8,5		ST	11,4
	Tob	15		Est	20		Visose	12
	Pat	0,5						

* Čia įtraukti ir 1588 m. verstos Genezės (I Moz) duomenys.

Galininko su dalyviu vartojimo intensyvumą tam tikrais atvejais galima sieti su verčiamo teksto stiliumi. Nesunku pastebėti, kad daugiau kalbamųjų konstrukcijų pasitaiko tose vietose, kur vyrauja epinis pasakojimas, o mažiau – didaktinėse bei poetinėse dalyse. Išimtimi galima būtų laikyti didelį šių konstrukcijų dažnumą Apokalipsėje, Ezechielio, Danieliaus ir Barucho knygoje, tačiau jis paaiškinamas tuo, kad čia daug sykių kartojamos labai panašios stereotipinės konstrukcijos. Pavyzdžiui, konstrukcija *Ir ischtirsite, mane Poną (Ponu) santį* su nedidelėmis variacijomis (įvairūs laikai, nuosakos, kartais skirtinga žodžių tvarka) Ezechielio pranašystėje pakartojama 51 kartą. Tad savo pasiskirstymu atskirose vertimo dalyse pagal teksto stilių galininkas su dalyviu maždaug atitinka absoliutinį naudininką (plg. LKK V 50).

Kad galininko su dalyviu paplitimas gerokai priklauso nuo teksto stiliaus, patvirtina ir J. Bretkūno giesmynas, kuriame ši konstrukcija palyginti reta. Žinoma, čia didelė dalis giesmių yra perspausdinta iš Mažvydo giesmyno, tačiau ir paties Bretkūno verstose giesmėse galininkas su dalyviu yra daug retesnis, nei prozos raštuose.

Norint aiškiau suprasti J. Bretkūno raštuose randamų konstrukcijų santykį su to meto gyvąja kalba, reikia visų pirma nustatyti, kiek jų vartojimą galėjo paveikti vertėjo naudoti originalai.

Originalų įtakai išaiškinti Bretkūno Biblija buvo sugretinta su 1549 m. Liuterio Biblijos leidimu⁴, pasirodžiusiu maždaug dešimtmečiu vėliau, negu paties vertėjo naudoti 1537 ir 1540 m. leidimai (jie buvo mums neprieinami), ir su Vulgata,

⁴ Biblia: Das ist: die gantze heilige Schrifft: Deutsch Auffß new zugericht. D. Mart. Luth. Wittemberg. Gedruckt durch Hans Lufft. 1549.

kurios Senojo testamento tekstas pateikiamas pagal 1539 m. leidimą⁵, o Naujojo – pagal E. Nestlę⁶.

Kadangi Bretkūno Biblijos vertimo technika ir santykis su originalais ligi šiol neištirta, reikia visų pirma paliesti keletą bendresnių klausimų.

Kaip žinoma, J. Bretkūnas pradėjo versti Bibliją iš lotynų kalbos ir, sprendžiant iš įrašo rankraštyje⁷, 1579 m. per mėnesį išvertė visą Luko evangeliją. Sugretinus tekstus, aiškiai matyti, kad ši dalis yra tikrai versta iš Vulgatos. Tai nuo pat pradžios rodo daugybė vietų, kur Bretkūno tekstas pažodžiui atitinka Vulgatą ir skiriasi nuo Liuterio versijos (pvz., plg. 1, 2, 4, 6, 14, 17, 18, 19, 23, 37, 43, 44, 46, 48, 54, 62, 63, 2, 8, 9 ir t.t.). Tačiau iš kai kurių vietų galima spręsti, kad Bretkūnas versdamas po ranka turėjo taip pat Liuterio tekstą ir juo naudojosi. Pasitaiko sakinių, kurie yra daug artimesni Liuterio versijai, negu Vulgatai, ir, tur būt, negalėjo būti išversti tiesiog iš pastarosios, plg.: *Ne prašikite daugiesnia nej padarita ira* (viršuje: *prisakita ira dūti*). 3,13 – *Nihil amplius, quā quod constitutum est vobis, faciatis.* – *Foddert nicht mehr / denn gesetzt ist.* Čia pat naudojimąsi Liuterio tekstu rodo leksika: (*Gwaltu*) (viršuje: *Niewalios*) *ne wienam ne darikite, (pikta) nei ne tiesas.* 3,14 – *Neminem concutiat, neque calumniā faciatis.* – *Thut niemand gewalt noch vnrecht.* Tur būt, vokiško teksto sugestijuotas *ecce* vertimas *weisdek* (1,31 ir kt.) ar *dabakes* (1,36), plg. vok. *sihe*. Matyt, į vokiškąjį tekstą Bretkūnas žiūrėdavo, tada, kai tiesiog iš lotynų kalbos sakinių būdavo sunku išversti dėl frazeologizmų, lietuvių kalbai neįprastos konstrukcijos ar panašių prie žasčių; šiuo atžvilgiu dar plg.: *Weisdek, neschcez busi* 1,31 – *ecce concipies in utero* – *sihe du wirst schwanger werden.* Be to, pagal Liuterio Bibliją Bretkūnas suskirstė verčiamą tekstą pastraipomis. Tačiau pagrindinis šaltinis, iš kurio ištisais puslapiais versta Luko evangelija, yra, be abejo, Vulgata.

Tų pačių metų rudenį pradėjęs versti Povilo laiškus, Bretkūnas iš pradžių irgi bandė remtis Vulgata, bet iš jos išvertė tik pirmąsias pastraipas (Rom 1,1–3) ir nuo čia vertimo pagrindą pakeitė. Tame pačiame puslapyje po nedidelio tarpelio su įrašu *Vel sic*: pakartotas tas pats tekstas verstas jau iš Liuterio Biblijos; iš jos versti ir tolimesni laiškų puslapiai bei kitos Naujojo testamento dalys.

Verčiant kitas Naujojo-testamento dalis, Vulgata Bretkūnui buvo tik pagalbinis šaltinis. Či visur aiškiai jaučiama vokiškojo originalo dvasia ir raidė. Tikrai retkarčiais vertėjas nutolsta nuo Liuterio versijos ir formuluoja sakinių pagal Vulgatą, pvz.: *Prarakas sawo tiewischkeie garbes ne tur Jon 4,44* – *ein Prophet daheim nichts gilt* – *propheta in sua patria honorem non habet; Wieschpatie, lei miekt, bus sweiks Jon 11,13* – *Herr, schlegt er / so wirds besser mit jm* – *Domine, si dormit, salvus erit*; plg. dar *Kana Galileos Jon 4,46* – *Cana in Galilea* – *Cana Galilaeae*. Vulgatos tekstas, matyt, padėjo Bretkūnui išversti tokius sakinius su frazeologizmais, kaip: *Nesa bus, kaip* (viršuje: *iog*) *Herodas thā Bernelį ieschkos ant nuszavinimo Mat 2,14* – *Denn es ist furhanden / das Herodes das Kindlin sueche / dasselb vmb zu bringen* – *Futurum est enim ut Herodes quaerat puerum ad perdendum eum*, arba: *Nesa ių nebebuwa Mat 2,18* – *Denn es war aus mit jnen* – *quia non sunt*; *Bei Iesus prawirka Jon 11,35* – *Vnd Jhesu giengen die augen vber* – *Et lacrymatus est Iesus*. Tačiau pavieniai sakiniai, kurie nebuvo versti tiesiog iš Liuterio, tėra mažos salelės ištisame sraute pastraipų, kurių vertimo vokiškas pagrindas neabejotinas. Panašiai iš vokiečių kalbos, tik kartais panaudojant lotynų, graikų ir hebrajų kalbų tekstus, išverstas ir Senasis testamentas⁸.

Vėlyvojoje lotynų kalboje, iš kurios J. Bretkūnas išvertė Luko evangeliją, galininkas su dalyviu (*accusativus cum participio*) vartojamas gana dažnai. Tad visų pirma reikia atkreipti dėmesį į vertėjo pavartotų galininko su dalyviu konstrukcijų santykį

⁵ *Biblia sacra Vulgatae editionis Sixti Qvinti pont. max. ivssv recognita atque edita Romae... MDXCIII.*

⁶ *Novum Testamentum Graece et Latine, Utrumque textum cum apparatu critico ex editionibus et libris manu scriptis collecto imprimendum curavit Eberhard Nestle, Stuttgart, 1921.*

⁷ Po Luko ev. vertimo: *Isch latinischko perguldita... Incepi vertere 6. die Martij Et absolui 30. Martij.*

⁸ Žr. A. Bezzenberger, *Beiträge zur Geschichte der litauischen Sprache*, Göttingen, 1877, p. XVII; aut., LKK V, 1962, p. 37.

su atitinkamomis lotyniško teksto vietomis. Kokius Vulgatos pasakymus J. Bretkūnas išvertė galininku su dalyviu, rodo 2 lentelė.

2 lentelė

Luko evangelijos vertimo santykis su Vulgata

Vulg	Galininkas su dalyviu			Bendras skaičius
	po <i>regėti, girdėti</i> ir pan.	po <i>rasti</i>	po kitų veiksmažodžių	
Accusativus cum participio	11	15	—	26
„ cum infinitivo	4	—	13	17
„ cum adjectivo	—	—	1	1
Šalutiniai sakiniai su <i>quod</i>	—	—	3	3
„ „ su <i>quia, quoniam</i> ir kt.	—	—	2	2
	15	15	19	49

Iš lentelės matyti, kad lot. accusativus cum participio sudaro daugiau nei pusę visų liet. galininko su dalyviu atitikmenų. Tačiau visais tokiais atvejais galininkas su dalyviu eina po veiksmažodžių *regėti, girdėti, rasti* ir pan., valdančių galininką. Tokiose konstrukcijose tiesioginio valdymo ryšiai tarp veiksmažodžio ir daiktavardžio (įvardžio) galininko nėra nutrūkę, ir galininkas gali būti laikomas veiksmažodžio objektu, pvz.:

Kada regit debesi kelintįsi nog wakara, toiaus sakat 12,54 — *Cum videritis nubem orientem ab occasu, statim dicitis.*

Tas ischgirdęs pulką praenį, klause 18,36 — *Et cum audiret turbam praetereuntem, interrogabat.*

Kaip įeitate rassite vaiką asliczas pririschta 19,30 — *introeuntes invenietis pulum asinae alligatum.*

Konstrukcijomis, kurios eina po *sakyti, žinoti* ir kitų veiksmažodžių ir siejamos su jais tik fraziniu valdymu (kaip ir aiškinamieji šalutiniai sakiniai), lotyniško teksto accusativus cum participio neverčiama. Jomis Bretkūnas dažniausiai vertė accusativus cum infinitivo arba šalutinius sakinius, pvz.:

A ius ką mane satin sakat? 9,20 — *Vos autem quem me esse dicitis?*

Nes iaucziu mažę nog manęs ischeiusę 8,46 — *nam ego novi virtutem de me exiisse.*

Ir anis suprata għi regeiusi regeijmą (pabr.) *baszniczai* 1,22 — *et cognoverunt quod visionem vidisset in templo.*

Bet idant szinatumbit sunų szmagaus turintį mažę ant szemes 5,24 — *Ut autem sciatis quia Filius hominis habet potestatem in terra.*

Tokioms savarankiškomis Bretkūno vertimo galininko su dalyviu konstrukcijoms visai nebuvo pavyzdžio lotyniškame originale, ir jis jų vartosenos tiesiogiai paveikti negalėjo. Apskritai, šiais atvejais lotynų kalbai accusativus cum participio nėra būdingas, vietoj jo čia dažniausiai vartojama accusativus cum infinitivo. Tuo tarpu kaip tik tokių savarankiškų galininko su dalyviu konstrukcijų

gausumas bei įvairumas yra ryški Bretkūno ir daugelio kitų mūsų senųjų autorių kalbos ypatybė.

Kiek lotyniškasis originalas galėjo paveikti galininko su dalyviu vartojimą iš lotynų kalbos verstose vietose, nesunku patikrinti ir skirtuminiu metodu. Tuo tikslu 2 lentelės duomenis palyginsime su tais duomenimis, kuriuos gauname, sugretinę su Vulgata konstrukcijas, pavartotas kitose, iš vokiečių kalbos verstose Naujojo testamento dalyse.

3 lentelė

Naujojo testamento vertimo kitų dalių santykis su Vulgata

Vulg	Galininkas su dalyviu			Bendras skaičius
	po <i>regėti, gir- dėti</i> ir pan.	po <i>rasti, palikti</i>	po kitų veiksmažodžių	
Accusativus cum participio	97	20	2	119
„ „ infinitivo	9	—	22	31
„ „ adjectivo	1	1	2	4
Šalutiniai sakiniai su <i>quod</i>	3	—	11	14
„ „ su <i>quia, quoniam</i> ir kt.	7	—	38	45
Kitos konstrukcijos	12	1	8	21
	129	22	83	234

Iš palyginimo aiškiai matyti, kad abiem atvejais lietuviškų konstrukcijų santykis su lotynų kalbos accusativus cum participio yra beveik toks pat. Luko evangelijos vertime acc. c. part. sudaro apie 53% visų galininko su dalyviu atitikmenų, o likusiose dalyse — 50,9%. Analogiškas ir jų pasiskirstymas pagal konstrukcijos tipus: lotynų kalbos acc. c. part. paprastai atitinka tos konstrukcijos, kuriose galininkas eina po veiksmažodžių *matyti, girdėti, rasti* ir pan. ir gali būti laikomas jų objektu, o tik išimties atvejais — savarankiškos galininko su dalyviu konstrukcijos po kitų veiksmažodžių. Tai dar kartą patvirtina, jog lotynų kalbos accusativus cum participio lietuviškų galininko su dalyviu konstrukcijų vartojimui Luko evangelijoje pastebimos įtakos nepadarė.

Kiek kitoks abiem atvejais lietuviškų konstrukcijų santykis su accusativus cum infinitivo ir šalutiniais sakiniais. Luko evangelijoje acc. c. inf. sudaro 34,6% lietuviškų konstrukcijų atitikmenų, o kitose Naujojo testamento vertimo dalyse — tik 13,2%; užtat šalutiniai sakiniai su *quod, quia, quoniam* ir kitais jungtukais jose daugiau kaip dvigubai dažnesni (10,2% Luko evangelijoje ir 25% — kitose dalyse). Lotynų kalbos accusativus cum infinitivo konstrukcijos savo sandara buvo artimesnės lietuvių kalbos galininkui su dalyviu, negu šalutiniai sakiniai, tad jos galėjo netiesiogiai stimuliuoti galininko su dalyviu vartojimą iš lotynų kalbos verstose teksto dalyse. Tikrai šis skatinamasis acc. c. inf. poveikis tegalėjo būti labai nedidelis. Juk iš lotynų kalbos verstoje Luko evangelijoje galininko su dalyviu dažnumo rodiklis mažesnis, negu Jono ar Morkaus evangelijose, verstose iš vokiečių kalbos (20,5 : 18,9), jau nekalbant apie Apokalipsę arba tokias Senojo testamento dalis,

kaip Makabėjų knygos. Visiškai nėra pamato kalbėti apie kokią nors acc. c. inf. įtaką pačiai lietuviškųjų konstrukcijų sandarai ar vartosenai.

Norint nustatyti, kokias vokiečių kalbos konstrukcijas J. Bretkūnas vertė galininku su dalyviu, buvo sugretintos su vokiškuoju originalu Bretkūno Biblijos Senojo testamento knygos nuo Jozuės ligi Nehemijo imtinai, verstos iš eilės 1589 m. ir savo apimtimi atitinkančios Naująjį testamentą (maždaug 13 aut. 1.). Gretinimo duomenys pateikiami 4 lentelėje.

4 lentelė

Jozuės-Nehemijo knygų vertimo santykis su Liuterio Biblija

LB	Galininkas su dalyviu			Bendras skaičius
	po <i>regėti, gir-</i> <i>dėti</i> ir pan.	po <i>rasti, pa-</i> <i>likti</i> ir pan.	po kitų veiksma- žodžių	
Accusativus cum participio	3	2	—	5
„ „ infinitivo	26	5	—	31
Šalutiniai sakiniai su <i>daß</i>	66	1	112	179
Kiti šalutiniai sakiniai	3	3	5	11
Bejungtukiai sakiniai	—	—	9	9
Kitos konstrukcijos	1	—	2	3
	99	11	128	238

Išskyrus kelias galininko konstrukcijas su part. perf. pass. (pvz.: *regeia Kuną ant Kelio padreptą* I Kar 13,25 — *sahen sie den Leichnam in den Weg geworffen*), vokiškame tekste nebuvo pasakymų, savo struktūra atitinkančių lietuvių kalbos galininką su dalyviu. Artimiausia jam buvo accusativus cum infinitivo konstrukcija. Tačiau ją galininkas su dalyviu atitinka retai ir tik eidamas po veiksmažodžių *regėti, girdėti, rasti* ir pan., su kuriais jis gali būti siejamas valdymo ryšiais, pvz.:

Esch regiu Deiuius uszkapanczius isch szemes I Sam 28,14 — *Ich sehe Goetter erauff steigen aus der erden.*

Kaip kada girdetumbei wiena balsą garbinantį ir diekawoientį II Kron 5,13 — *als hoeret man eine stimme zu loben vnd zu dancken.*

Rada anis Dagoną ant weido gulintį ant szemes I Sam 5,3 — *funden sie Dagon auff seinem andlitz ligen auff der erden.*

Taigi lietuviškų konstrukcijų santykis su lotyniškojo ir vokiškojo teksto accusativus cum infinitivo yra skirtingas: lotynų kalbos acc. c. inf. dažniausiai atitinka visiškai savarankiškos galininko su dalyviu konstrukcijos, o vokiečių kalbos — tos, kuriose galininkas dar gali eiti veiksmažodžių objektu (tokiomis konstrukcijomis Luko evangelijoje dažnai versta lot. acc. c. part.). Tai paaiškinama skirtinga acc. c. inf. vartoseną minėtose kalbose: lotynų kalboje ši konstrukcija daug savarankiškesnė, o vokiečių kalboje glaudžiai susijusi su galininką valdančiais tam tikros leksinės reikšmės veiksmažodžiais. Kaip matome, J. Bretkūnas jautė šį skirtumą ir abiem atvejais versdamas parinko skirtingas kalbos priemones. Turint galvoje to meto vertimo techniką, tai rodo labai subtilų vertėjo kalbos jausmą.

Savarankiškomis galininko su dalyviu konstrukcijomis, kuriose tarp veiksmazodžio ir galininko nebegalima įžiūrėti valdymo ryšių, J. Bretkūnas dažniausiai vertė vokiečių kalbos šalutinius sakinius, ypač su jungtuku *daß*.

Ghis sawa akis pakiele, ir suprata, Wira prisch sawe stowintį. Joz 5,13 — *vnd ward gewar das ein Man gegen jm stund.*

Tadda regeia wissas szmones, ghį Maischą apaczoie ant Kuno turintį II Kar 6,30 — *Da sahe alles volck/das er einen Sack vnten am leibe anhatte.*

Bei Wiriausieghi neszinnoia, mane kur aijusį nei ką weikentį. Neh 2,16 — *Vnd die Obersten wusten nicht/wo ich hin gieng/oder was ich machte.*

Kai kurias galininko su dalyviu konstrukcijas originale atitinka ir bejungtukiai sakiniai po aiškinamosios reikšmės veiksmazodžių, pvz.:

Nesa anis tars, mus nog ių beganczius, kaip pirm Joz 8,6 — *Denn sie werden gedenccken/wir fliehen fur jnen/wie vor hin.*

Idant szinnotumbit Mane santį PONV I Kar 20,28 — *Das jr wisset/Ich sey der HERR.*

Kartais Bretkūnas, gerokai nutoldamas nuo originalo raidės, galininku su dalyviu vertė ir kitokias vokiečių kalbos konstrukcijas, pvz.:

Iei regesi Syrus mane apgalinczius, tadda tu man paschok I Kron 20,12 — *Wenn mir die Syren zu starck werden/so kom mir zu huelff (Si vicerit me Syrus...).*

Er nori schechūlį deschimtį trapų (parašt. *schinksnių*) *toliaus aisentį* (taisyta į *iog scheschūlis.... eity*) *alba deschimtį trapų* (parašt. *pakopų*) *atgalios?* II Kar 20,9, — *Sol der schatten zehen stuffen forder gehen/oder zehen stuffen zuruecke gehen? (vis ut ascendat umbra...).*

Ach welcziau Poną sawa essantį pas pranaschą Samariaie II Kar 5,3 — *Ach/das mein Herr were bey dem Prophete zu Samaria (Utinam fuisset dominus...).*

Šiuos pasakymus, kaip ir aukščiau minėtus šalutinius bei bejungtukius sakinius, Bretkūnas galėjo taisyklingai išversti ir labiau sekdamas originalu, nenutoldamas nuo jo. Juk greta galininko su dalyviu to meto lietuvių kalboje buvo plačiai vartojami šalutiniai sakiniai su jungtuku *jog*, bejungtukiai sakiniai ir kitokios vokiškojo teksto pasakymus atitinkančios konstrukcijos, kurių gausu ir paties Bretkūno vertime. Būtent jas pasirinkti skatino originalas — sakralinis tekstas, kuris pagal to meto principus turėjo būti išverstas kuo tiksliausiai, „verbum verbo“. Vokiškasis originalas ne tik nestimuliavo, bet, priešingai, smarkiai varžė galininko su dalyviu vartojimą. Ir vis dėlto Bretkūnas, nugalėdamas originalo trauką, galininku su dalyviu dažnai vertė įvairias visai skirtingas sintaksines priemones. Tai galima paaiškinti tik labai dideliu šios konstrukcijos gajumu paties vertėjo kalboje.

Galininko su dalyviu produktyvumas dar labiau išryškėja Bretkūno Postilėje (1589), kurios viename aut. lanke vidutiniškai randame 37,8, o abiejuose tomuose — 719 konstrukcijų. Savo struktūros ypatybėmis ir vartoseną jos maždaug atitinka Biblijos vertime randamas konstrukcijos. Tačiau jų vidutinis dažnumo rodiklis čia daugiau nei dvigubai didesnis, kaip Biblijoje, ir pranoksta rodiklius net tokių jos dalių, kuriose galininkas su dalyviu itin gausiai vartojamas (pvz.: Mak, Apr, Dan, Jon ir kt.).

Kuo galima paaiškinti tą skirtumą?

Postilė parašyta tuo metu, kai jau buvo išverstas visas Naujasis testamentas ir dalis Senojo testamento knygų (Ps, Sir, Tob, Pat, Apokr, Judit, Pam, Išm)⁹. Galininko su dalyviu ypatingo pagausėjimo vėlesnėse vertimo dalyse, palyginus su tomis, kurios išverstos ligi 1588 m., nepastebime, tad su chronologija susiję faktoriai (pvz.: įprotis nuolat vartoti kurias nors konstrukcijas tam tikromis aplinkybėmis, jų vartosenos automatizmas, standartizacija) čia negalėjo turėti didesnės reikšmės. Tačiau, rašydamas Postilę, Bretkūnas buvo mažiau varžomas panaudotų šaltinių. Nors Postilės santykis su jais ligi šiol neištirtas, o ir patys šaltiniai tuo tarpu mums neprieinami, bet jau pats teksto pobūdis verčia manyti, kad Postilė yra kompiliacinis, bent iš dalies originalus darbas. Daugelis knygos vietų, skirtų lietuviams valstiečiams ir liečiančių jų buitį, papročius, ligas bei nelaimes, be abejo, parašytos paties Bretkūno, kitur vėl, matyt, laisvai atpasakoti panaudoti „žymiausių teologų komentarai“. Mažiau varžomas originalų, Bretkūnas čia galėjo laisviau vartoti savo įprastas kalbos priemones, jų tarpe ir įvairias dalyvines konstrukcijas. Pavyzdžiui, absoliutinį naudininką čia randame žymiai dažniau, negu Biblijos vertime (žr. LKK V 51–52); tai galima pasakyti ir apie šalutinių sakinių ekvivalentais einančias dalyvines žodžių grupes su jungiamaisiais žodžiais, pusdalyvines ir kt. konstrukcijas. Tad galininko su dalyviu didelis produktyvumas čia yra dėsningas reiškinyš, susijęs su visa dalyvinių formų vartosenos sistema ir, matyt, pagrįstas gyvosios kalbos polinkiais.

Norėdamas paaiškinti dažną galininko su dalyviu vartojimą J. Bretkūno prozos raštuose, V. Falkenhanas yra iškėlęs prielaidą, kad čia autorių galėjusi paskatinti sen. prūsų kalba, kurią jis mokėjęs iš mažens¹⁰. Apie galininko su dalyviu vartojimą sen. prūsų kalboje nieko tikra nežinome. Išlikusiuose sen. prūsų raštuose tokių konstrukcijų neužfiksuota, nors šiaip jau dalyvinėmis konstrukcijomis kartais verčiami vokiški pasakymai su bendratimi. Spėti, kad Bretkūnas čia buvęs paveiktas sen. prūsų kalbos, galėtume tuo atveju, jei dažnas galininko su dalyviu vartojimas būtų specifinė, išskirtinė Bretkūno kalbos ypatybė, svetima kitiems autoriams. Tačiau, patyrinėję kitus to meto raštus, matome, kad taip nėra.

Savo kalbos ypatybėmis Bretkūnui artimas B. Vilentas, kurio „Evangelijų ir epistolų“ (1579) ištraukas, vad. perikopes, randame be žymesnių pakeitimų įdėtas į Bretkūno Postilę. Nors B. Vilento raštų apimtis nedidelė ir galininko su dalyviu pavyzdžių čia yra daug mažiau, bet jų vartojimo dažnumu (12,8) „Evangelijos ir epistolos“ beveik prilygsta Bretkūno Naujojo testamento vertimui (13,3) ir truputį viršija visos Biblijos vertimą (12). Tad, versdami Naujojo testamento dalis, abu autoriai vartojo galininką su dalyviu maždaug vienodu intensyvumu. Šis sutapimas juo labiau reikšmingas, kad ir B. Vilentas, ir J. Bretkūnas vertė iš to paties šaltinio – Liuterio Biblijos. B. Vilento pavartotų konstrukcijų santykis su originalu parodytas 5 lentelėje.

⁹ Plg. V. Falkenhahn, min. veik., p. 97 tt.

¹⁰ Žr. V. Falkenhahn, min. veik., p. 187.

B. Vilento „Evangelijų ir epistolų“ santykis su Liuterio Biblija

LB	Galininkas su dalyviu			Bendras skaičius
	po <i>regėti, gir- dėti</i> ir pan.	po <i>rasti</i>	po kitų veiksma- žodžių	
Accusativus cum participio	2	10	—	12
„ „ infinitivo	20	4	—	24
Šalutiniai sakiniai su <i>daß</i>	5	—	6	11
Kiti šalutiniai sakiniai	1	—	—	1
Bejungtukiai sakiniai	1	—	7	8
Kitos konstrukcijos	5	1	2	8
	34	15	15	64

B. Vilentas dažniau, negu J. Bretkūnas, galininku su dalyviu vertė vokiškojo originalo bejungtukius sakinius, o kiek rečiau – šalutinius sakinius su jungtuku *daß* (plg. 4 lent.). Be to, B. Vilentas galininku su dalyviu po veiksmažodžio *rasti* dažniau vertė originalo acc. c. part. Šiuos skirtumus, matyt, nulėmė individualios vertimo technikos ypatybės. Kitais atvejais abiejų vertimų gretinimo su originalu duomenys panašūs. Vartodamas galininką su dalyviu, B. Vilentas, kaip ir J. Bretkūnas, beveik visur turėjo nugalėti originalo kalbos sugestiją, eiti prieš srovę. Paminėjime keletą tokio vertimo pavyzdžių, rodančių galininko su dalyviu produktyvumą.

Nęsa kiekwienas girdeia | lieszuwiu sawa yūs kalbanczus 84 – Denn es hoeret ein jglicher|das sie mit seiner Sprache redten Apd 2,6.

Ira Tiewas mana... kuri yūs sakote Diewa yūsų sęnti 61 – welchen jr sprecht|er sey ewer Gott Jon 8,55.

A mes tikeiomese |ghy atpirksenti Israhel 67 – Wir aber hoffeten|er solte Israel erloesen Luk 24,21.

Tasai... taip ateis | kaip regeiot ghy enti ing dangu 81 – wie jr jn gesehen habt|gen Himel faren Apd 1,11.

B. Vilento Enchiridione – didaktinėje knygelėje, kurioje pasakojamojo elemento labai nedaug, galininką su dalyviu randame žymiai rečiau; jo dažnumo rodiklis (5) čia panašus, kaip Bretkūno Biblijos Ekleziasto (4,1), Kronikų (5) ir Siracho knygoje (6,9), bet didesnis, negu didaktinėje Patarlių knygoje (0,5).

Dar plačiau, negu B. Vilentas, galininką su dalyviu vartojo S. Vaišnoras. Jo raštuose, kurių didžioji dalis („Zemčzvga schwentoia raschta“, „Ape dvsches...“) versta iš lotynų kalbos, o mažesnioji („Ape popieszischkaie missche“) – iš vokiečių kalbos¹¹, šios konstrukcijos vidutinis dažnumo rodiklis (20,2) yra gerokai didesnis, negu Bretkūno Biblijoje. Vaišnoras nenusileidžia Bretkūnui ir galininko su dalyviu vartosenos laisvumu, bei įvairumu; šios konstrukcijos jo raštuose beveik niekada nesiejamos su veiksmažodžiais tiesioginio valdymo ryšiais. Daugelis jų yra sudėtin-gos struktūros. Štai keletas pavyzdžių:

¹¹ Žr. W. Witte, Der Übersetzer Simon Waischnoras d. Ae., I, Braunschweig, p. 56 tt.

Idant Teisibę... ischkei ischroditumbime bei atwirai apluditumbime | mus Wiera tįkrai sanczus apteisintus | ir tq wierą sancze nenumirusse | bet gįwą ir silūiencze schirdissa musu MT 92.

Nęra ko abeioti | ghi su kitais mokitineis nasrais sawa Kuna ir krauie Christaus priemussi MT 156^a.

(Klaiojmai) senuiu Epicuręu | kurie Swieta sawa dinkscze radusissi | ir sawa dingscze prapulsenti sake | o žmones | (245) kaip ir galwijus | su dusche bei kunu | ischdwesenczus dumoia MT 245–245^a.

Sakau tawe prijmama delei Sunaus Atpirkeia Baszniczos | bei pasch-wenczema Dwasse schwentaie MT 122.

Nors „Žemčiūgos“ lotyniškojo originalo neturime, bet pati čia pavartotą konstrukciją sandara leidžia spręsti, kad lotynų kalbos accusativus cum participio joms žymesnės įtakos padaryti negalėjo, nes tais atvejais, kai Vaišnoras vartoja galininką su dalyviu, lotynų kalboje acc. c. part. arba visai negalimas, arba labai retas. Kitas dalykas – accusativus cum infinitivo konstrukcija, kuri to meto lotynų kalboje buvo vartojama panašioms aplinkybėms, kaip Vaišnoro raštuose – galininkas su dalyviu. Kad ir būdama skirtingos sandaros, acc. c. inf. čia, kaip ir iš lotynų kalbos verstose Bretkūno Biblijos vietose, galėjo kiek stimuliuoti galininko su dalyviu vartojimą. „Žemčiūgoje“, verstoje iš lotynų kalbos, galininkas su dalyviu yra dažnesnis, negu knygoje „Ape popiežiškąją mišią“. Tačiau šios konstrukcijos struktūra ir vartoseną čia yra visai tokia pat, kaip originaliose lietuviškose išangose ir iš vokiečių kalbos verstose dalyse. Tad lotynų kalba Vaišnoro raštų galininko su dalyviu konstrukcijoms didesnės įtakos negalėjo turėti.

Kaip žinoma, S. Vaišnoras buvo vienas iš Bretkūno Postilės korektorių¹², o Zacharijus Blotnas, parašęs Vaišnoro knygai originalią lietuvišką išangą, taisė Bretkūno išverstos Tobijo knygos rankraštį¹³. Dviejose šios knygos vietose Bretkūno pavartoti šalutiniai sakiniai Z. Blotno ranka ištaisyti į galininką su dalyviu.

Ir neszinnoia iog ghis butų Angelas Diewo (nuo iog pabraukta, viršuje: *ghij Angelu Diewa essant(i?)*) 5,6 – *wuste nicht | das der engel Gottes war (ignorans quod... esset)*.

Tada atwadinna sawesp Tobioschius Angėlą, kurį tare, kaip butų szmogų (s užbraukta, viršuje: *tikeia szmogumi santi*) 9,1 – *denn er meinet | es were ein Mensch (quem quidem hominem existimabat)*.

Nedidelės Tobijo knygos vertime, be šių, yra dar 13 galininko su dalyviu konstrukcijų. Tačiau Z. Blotnui, matyt, atrodė, kad Bretkūnas jas vartoja dar nepakankamai, ir jis jautė reikala pakeisti šia konstrukcija kai kuriuos šalutinius sakinius.

Kituose – poetiniuose bei didaktiniuose – XVI–XVII a. Mažosios Lietuvos raštuose (M. Mažvydo, J. Rėzos, J. Rikovijaus ir kt.) galininkas su dalyviu randamas rečiau (žr. 7 lent.).

Galininkas su dalyviu vartojamas visuose svarbesniuose to meto leidiniuose, pasirodžiusiuose Didžiojoje Lietuvos kunigaikštystėje, nors ir ne tokiu mastu, kaip epiniuose Mažosios Lietuvos autorių raštuose. Čia daugiausia šios konstrukcijos

¹² Žr. V. Falkenhahn, min. veik., p. 389 tt.

¹³ Ten pat, p. 255 tt.

pavyzdžių užfiksuota M. Daukšos Postilėje, bet dėl didelės teksto apimties jų dažnumo rodiklis nedidelis — nesiekia nė 4.

Kokius lenkiško originalo pasakymus iš vidurio aukštaičių tarmės kilęs M. Daukša vertė galininku su dalyviu, ir kiek originalas galėjo paveikti šios konstrukcijos vartoseną? Kad būtų galima atsakyti į šį klausimą, Daukšos Postilė buvo sugretinta su antruoju (1582 m.)¹⁴ ir šeštuoju (1617 m.)¹⁵ J. Vujeko Mažosios Postilės leidimais (žr. 6 lent.).

6 lentelė

M. Daukšos Postilės santykis su J. Vujeko Postile

W	Galininkas su dalyviu			Bendras skaičius
	po <i>regėti, girdėti</i> ir pan.	po <i>rasti</i>	po kitų veiksmažodžių	
Accusativus cum participio	78	12	4	94
„ „ infinitivo	2	—	29	31
Šalutiniai sakiniai su <i>že, iš</i> ir kt. jungt.	6	—	7	13
Kitos konstrukcijos	6	3	5	14
	92	15	45	152

Daukšos Postilės galininko su dalyviu ir originalo konstrukcijų santykis daug kuo primena lietuviškų ir lotyniškų konstrukcijų santykį Bretkūno Luko evangelijos vertime. Originalo accusativus cum participio čia paprastai atitinka konstrukcijos, einančios po veiksmažodžių *regėti, girdėti, rasti* ir pan.; daugumoje jų galininkas gali būti laikomas minėtų veiksmažodžių tiesioginiu objektu, pvz.:

Ir Póvilas girdėjo iš bīlantį: kam manė persakioii? 196₃₄ — *I Páwel slyszal go mowiącego* W₃ 333.

Néssa tenái regió ilgúmą sutrúmpintą | platumą susėrintą | augsztúmą padūtą | gilúmą sulgintą 399₁₇ — *Abowiem tám widzę długość skroconą | szerkość ściśnioną | wysokość poddaną | głębokość zrownaną* W₃ 655.

Ir sugrįžęs atėjo | ir antru kartų rado iš miegančius 149₉ — ... y powtore násl ie spiące W₂ 9.

Savarankiškesnes galininko su dalyviu konstrukcijas M. Daukša dažniau vartoja, versdamas lenkiškojo originalo accusativus cum infinitivo ir šalutinius sakinius, pvz.:

Aniš tiektai szitą giwâtą būsenczią tiki 584₃₁ — *oni tylko ten żywot być wierzą* W₃ 995.

Tame pažis wissi ius sancziūs mókistineis manáis 142₃₆ — *Potym poznáia wszyscy żeścié vczniowie moi* W₂ 164.

Regėimą Anglų regėjo | kurie ii sáke giwą sąnti 189₁₉ — *ktorzy powiádáię iż żywie* W₃ 322.

¹⁴ Postilla Catholiczna mnieysza... Przez Jakuba Wuyka... w Poznaniu Roku Pańskiego MDLXXXII.

¹⁵ Postille... Przez D. Jakoba Wuyka... w Krakowie... 1617.

Verčiant lenkų kalbos acc. c. inf., keisti originalo konstrukciją buvo būtina, bet šalutinius sakinius su *že, iz* M. Daukša čia, kaip ir daugelyje kitų savo knygos vietų, galėjo išversti lietuviškais šalutiniais sakiniais. Kadangi Daukša griežtai laikėsi originalo ir stengėsi be gyvo reikalo nuo jo nenutolti, tokio parafravavimo atvejai yra simptomingi ir taip pat rodo galininko su dalyviu produktyvumą.

Sen. lenkų kalboje acc. c. part. ir ypač acc. c. inf. buvo smarkiai paveiktas atitinamų lotyniškų konstrukcijų. Tuo paaiškinamas panašumas, kurį pastebime, lygindami Daukšos Postilės ir Bretkūno Luko evangelijos konstrukcijų santykį su originalais.

Kad galininkas su dalyviu buvo paplitęs ir rytų aukštaičių tarmėse, matyti iš „Punktų sakymų“ (1629–1644), kur jis vartojamas beveik dvigubai dažniau, negu Daukšos Postilėje (žr. 7 lent.). Šiuos darbus patogu gretinti dėl to, kad savo stiliumi jie yra labai panašūs. Tačiau „Punktai sakymų“ yra didžia dalimi originalus veikalas, ir tai veikiausiai prisidėjo prie dažnesnio šių konstrukcijų vartojimo.

„Punktų sakymų“ evangelijų ištraukos, vad. perikopės, yra skolintos iš J. Jaknavičiaus „Evangelijų“, kuriose taip pat atstovaujama rytų aukštaičių tarmė, bet jau ištisai vyrauja epinis stilius. Tad čia galėtume tikėtis gerokai didesnio kalbamųjų konstrukcijų skaičiaus. Tačiau iš tikrųjų čia jos retesnės (dažnumo rodiklis – 6, 8). Matyt, vertimas iš lenkų kalbos ne tik nestimuliavo, bet varžė galininko su dalyviu vartojimą. Lenkų kalbos acc. c. part. čia, kaip ir Daukšos Postilėje, atitinka tik daugumas tų konstrukcijų, kurios yra susijusios tiesioginio valdymo ryšiais su veiksmažodžiais *regėti, girdėti, rasti* ir pan. (15 pavyzdžių); savarankiškesnės konstrukcijos atitinka šalutinius sakinius su *že, iz* (5) ir acc. c. inf. (2). Gretinant atitinamas perikopių vietas, galima pastebėti, kad „Evangelijose“ galininkas su dalyviu pavartotas ir ten, kur Daukša vartojo šalutinį sakinį, plg.:

Sakot Beelzebuby mani izmetineinti welnus Ev 49 (t. p. SP II 43) – *bilote / idant asz Beelzebube iztremdinécze welnuwas* DP 117₄₀ (*powiadácie, iz ia mocq Beelzebuba wyrzucam czárty*).

Tačiau kitose vietose abu šaltiniai gražiai sutampa, plg.:

Kuo sako ásunti žmones sunu žmogaus? Ev 181 – *Kū sáko sánti žmones súnų žmogaus* DP 465 (*Kim powiádái być ludzie Syná... Quem dicunt homines esse Filium...*); plg. dar: *Kū szmones saka sánti Sunu szmogaus?* VEE 142; panašiai dar Ev 181 – DP 465 – VEE 142; Ev 67 (SP II 236) – DP 189₂₄.

Didžiosios Lietuvos kunigaikštystės reformatų raštuose, kuriuose daugiausia išryškėja vidurio ir šiaurės aukštaičių tarmių ypatybės, galininkas su dalyviu vartojamas nevienodai. Didžiausiame iš jų – 1600 m. Morkūno Postilėje – jis yra maždaug trigubai retesnis, negu M. Daukšos Postilėje. Konstrukcijų santykis su originalu – 1556 m. M. Rėjaus Postilė¹⁶ – labai primena M. Daukšos Postilę ir J. Jaknavičiaus „Evangelijas“: nuo veiksmazodžių *regėti, girdėti, rodyti* ir pan. priklausomos konstrukcijos atitinka originalo acc. c. part. (29 iš 38; 9 atitikmenys neaiškūs¹⁷), o savarankiškesnės konstrukcijos, kurių su veiksmazodžiais tiesioginio valdymo ryšiais

¹⁶ Świętych słow áspraw Pánskich... Kroyniká álbo Postillá... krotce wczyniona... 1556.

¹⁷ Kadangi Rėjaus Postilės egzempliorius, esantis LTSR Mokslų akademijos Retų spaudinių skyriuje, yra defektuotas (iškarpyti kai kurie lapai), ne visus galininko su dalyviu atitikmenis buvo galima jame rasti.

Galininkas su dalyvių XVI–XVII a. raštuose (statistiniai duomenys)

Šaltiniai	Apimtis (lankais)	Galininkas su dalyviu:							Bendras skaičius	Skačius 1-me lanke
		es. 1. veik.	būt. k. veik.	būs. 1. veik.	es. 1. nev.	būt. 1. nev.	būs. 1. nev.			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	
M. Mažvydo raštai (1547–1570)	6	8	8(10)	–	–	3	–	19(10)	3,1	
B. Vilentas, „Enchiridion“ (1579)	1,2	6(2)	–	–	–	–	–	6(2)	5	
B. Vilentas, „Euangelias bei Epistolas“ (1579)	5	53(5)	3	1	–	7	–	64(5)	12,8	
J. J. Bretkūnas, „Biblia...“ (1579–1590)	100	826(110)	223(31)	60(16)	17(2)	65(14)	–	1191(173)	12	
J. J. Bretkūnas, „Postilla...“ I–II (1591)	19	352(122)	281(93)	46(24)	11(8)	29(28)	–	719(275)	37,8	
J. J. Bretkūnas, „Giesmes Duchauanas...“ (1589)	2,3	3	3(2)	1	1	2	–	10(2)	4,3	
M. Daukša, „Postilla...“ (1599)	40	113(27)	14(2)	1	1	23(9)	–	152(38)	3,7	
M. Petkevičius, „Katechism...“ (1598)	3,8	3	1	1	–	5(4)	–	10(4)	2,6	
„Išchguldimas Evangeliv...“ (1573) (ištraukos)	1,2	1	4	–	–	1	–	6	5	
S. Vaišnoras, „Margarita Theologica...“ (1600)	11,3	163(35)	21(7)	12(6)	22(11)	8(4)	3	229(63)	20,2	

7 lentelė (tęsinys)

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
„Postilla Lietwizska“ (1600)	41,5	33(2)	4	1	—	12(2)	—	50(4)	1,2
J. Rėza, „Psalteras Dowido“ (1625)	5,4	7	—	—	—	1	—	8	1,5
K. Sirvydas, „Punktay sakimu...“ I–II (1629–1644)	9	42(13)	10(3)	1	2(1)	15(1)	—	70(18)	7,7
S. M. Slavočinskis, „Giesmes...“ (1646)	3,6	15(2)	5(4)	—	—	10(4)	—	30(10)	8,3
„Kniga Nobaznistes...“ (1653)	5,5	11(3)	4(2)	—	—	1	—	16(5)	2,8
„Summa... Ewangeliv...“ (1653)	7	39(11)	10(5)	3	3	4,2	—	59(18)	8,4
„Maldos Krikcionizkos“ (1653)	1,5	1	—	—	—	—	—	1	0,6
S. B. Chylinskis, „Novm Testamen- tum...“ (1658...)	21,3	38(8)	—	—	—	22(3)	—	60(11)	2,6
„Ewangelie Polskie y Litewskie...“ (1674)	3,5	23(3)	1	—	—	—	—	24(3)	6,8
J. Rikovijus, „Naujos... Giesmju Kny- gos...“ (1685)	6,5	15	5(3)	—	—	2	—	22(3)	3,3
D. Kleinas, „Naujos... Maldu Kny- ges...“ (1685)	3	2	—	—	—	—	—	2	0,6
		1754(343)	597(162)	127(46)	57(22)	210(71)	3	2748(644)	

Pastaba. Konstrukcijose su daiktavardžių ar įvardžių galininku kartais eina ne viena, bet dvi ar kelios dalyvių formos. Tokių antroje, trečioje ar tolimesnėje vietoje einančių dalyvių galininko formų skaičius pateiktas skliaustuose.

susieti negalima, atitinka šalutinius sakinius (paprastai su *iž* – 5 pvz.) ir acc. c. inf. (4, dar 4 atitikmenys neaiškūs). Pvz.:

O nu ghi regi teip nuwárgintą | teip iszkruwintą 153₃₀ – *á teraz go widzi ták zńedzonego | ták zekrwáwionego* RP 105^a.

Sakie ghi giwą santi 164^a₄ – *powyedzieli | iž iest żyw* RP 111.

Ponas... pádare tą kálbeimą... káip g hi tárp sáwę santi iszmánitu III 31^a₂₀ – *iákoby go być v siebie rozumieli* RP 300^a.

Beveik visos savarankiškesnės Morkūno Postilės konstrukcijos randamos perkopėse, kurios yra paimtos iš B. Vileto „Evangelijų ir epistolų“ ir tik vertėjo pareдаguotos¹⁸.

Kiek dažniau galininkas su dalyviu vartojamas Chylinskio Biblijoje (nors čia jis eina tik po galininką tiesiogiai valdančių veiksmažodžių *regėti, girdėti, rasti* ir pan.) ir „Knygoje nobažnystės“ (1653), o „Sumoje evangelijų“ (1653) jo dažnumo rodiklis (8,4) yra netgi didesnis, negu „Punktuose sakymų“.

„Suma evangelijų“ išsiskiria iš kitų reformatų raštų ne tik daug dažnesniu šių konstrukcijų vartojimu, bet ir tuo, kad čia dauguma jų (33 iš 59) yra savarankiškos, valdymo ryšiais nesiejamos su veiksmažodžiais, pvz.:

Isz ántros wel szalies žinok žinodamas | ne Diewo bat welnio mokslą esanti 73. *Kas ką mili tay tiktay dara | kuo tiki ghi pámegsianti* 124. *Dowidas... saka | gruntus jos užsodintus ánt kálnu* 242–243.

Apžvelgus galininko su dalyviu paplitimą žymesniuose XVI–XVII a. kalbos paminkluose, galima pastebėti, kad jis yra susijęs su autorių tarpe. Dažniausiai ši konstrukcija vartojama iš vakarų aukštaičių ir žemaičių tarmių kilusių autorių (J. Bretkūno, B. Vileto, S. Vaišnoro) raštuose ir apskritai senojoje Mažosios Lietuvos literatūroje, kuri nuo pat pradžios buvo kuriama vakarų aukštaičių tarmės pamatu. Ir vėliau čia pasirodę didesni veikalai (pvz., 1701 m. S. Bytnerio Naujasis testamentas, 1755 m. J. Kvanto Biblija ir netgi 1823 m. Biblija) galininko su dalyviu vartojimo gausumu bei įvairumu nenusileidžia J. Bretkūno raštams, o kai kurie juos net pranoksta. Pavyzdžiui, 1823 m. Biblijos Apaštalų darbų knygoje randame 58 galininko konstrukcijas su dalyviais ir 15 – su padalyviais (dauguma jų – visai savarankiškos), tad galininko su dalyviu dažnumo rodiklis (21,4) čia žymiai didesnis, negu toje pačioje Bretkūno Biblijos knygoje (14), neskaitant nė minėtų padalyvinių konstrukcijų. Gana intensyviai galininką su dalyviu vartoja ir iš rytų aukštaičių kilę autoriai. Raštuose, paremtuose vidurio bei šiaurės aukštaičių tarmėmis, ši konstrukcija retesnė, nors kai kuriuose iš jų (pavyzdžiui, „Sumoje evangelijų“) jų dažnumo kreivė vėl smarkiai pakyla.

Jeigu dabar pažvelgsime į dabartinės lietuvių kalbos tarmes, tai pamatysime gana panašų vaizdą. Plačiausiai kalbamąją konstrukciją vartoja žemaičiai ir vakarų aukštaičiai, tik vietoj dalyvių galininko čia daug dažniau randame nelinksniuojamas formas – padalyvius. Rytų aukštaičiuose (ypač tautosakoje) ši konstrukcija dar gana populiari, nors retesnė ir jau linkusi stabarėti, o vidurio aukštaičių tarmėse ji visai reta arba nė nebevartojama. Ypatingai šios konstrukcijos vartojimo intensy-

¹⁸ Abiejuose Morkūno Postilės egzemplioriuose, esančiuose VVU rankraščių skyriuje, trūksta paskutinių 46 lapų. Jų duomenys autoriui nežinomi.

umu išsiskiria buv. Rytprūsių teritorijoje gyvenusių šiaurinių vakarų aukštaičių tarmės. Tai akivaizdžiai matyti iš šių tarmių plote C. Jurkšaičio, V. Kalvaičio ir kitų rinkėjų užrašytos tautosakos, kur kalbamoji konstrukcija randama tiesiog kiekviename puslapyje. Tad galininko su dalyviu (padalyviu) didžiausio paplitimo sritis sutampa su absoliutinio naudininko (plg. LKK V 51 tt.) ir kitų archaiškų dalyvinių konstrukcijų intensyvaus vartojimo sritimi.

Išvados

1. Galininkas su dalyviu užfiksuotas visuose žymesniuose XVI–XVII a. kalbos paminkluose ir juose vartojamas daug intensyviau, negu dabartinėje lietuvių kalboje. Ši konstrukcija produktyviausia vakarų aukštaičių ir žemaičių tarmės atstovaujančių autorių — J. Bretkūno, B. Viento, S. Vaišnoro — prozos raštuose.

2. J. Bretkūno, B. Viento, M. Daukšos, J. Jaknavičiaus ir kitų autorių verstinių raštų gretinimas su originalais rodo, jog galininkas su dalyviu senojoje lietuvių literatūroje vartojamas nepriklausomai nuo kitų kalbų įtakos. Šia konstrukcija autoriai dažniausiai vertė vokiškų, lotyniškų bei lenkiškų originalų šalutinius sakinius, accusativus cum infinitivo ir tik tam tikrais atvejais — accusativus cum participio. Lotyniški originalai tik kur-ne-kur stimuliuojo, o vokiški bei lenkiški paprastai varžė galininko su dalyviu vartojimą.

3. Galininko su dalyviu vartoseną senojoje lietuvių literatūrinėje kalboje yra paremta gyvąja kalba, o jo pasiskirstymas įvairiuose tekstuose atspindi to meto tarmių polinkius.

ВИНИТЕЛЬНЫЙ С ПРИЧАСТИЕМ В ПАМЯТНИКАХ ЛИТОВСКОГО ЯЗЫКА XVI—XVII ВВ.

(Распространение и отношение к оборотам оригиналов)

В. АМБРАЗАС

Резюме

Винительный с причастием (*accusativus cum participio*) в древнелитовской письменности отличается широкой сферой применения и большой продуктивностью. В статье рассматривается распространение этой конструкции почти во всех доступных для исследования памятниках XVI—XVII вв. (кроме словарей) с учетом отношения переводных текстов к немецким, польским и латинским оригиналам.

На основе статистического анализа конструкций, путем полного выбора извлеченных из древнелитовских памятников, установлено, что винительный с причастием больше всего характерен для тех авторов, которые являются представителями западно-аукштайтского и жямайтского наречий (И. Бреткуна, Б. Вилентаса, С. Вайшнораса). Область наибольшего распространения этой конструкции примерно совпадает с областью интенсивного применения дательного самостоятельного и других архаических причастных конструкций, а в современном языке — и с областью распространения винительного с деепричастием.

Сопоставление с оригиналами переводных текстов (рукописи Библии И. Бреткунаса, Постиллы М. Даукши, анонимной Постиллы 1600 г., переводов Б. Вилентаса, И. Якнавичюса и др.) показало, что винительный с причастием в древнелитовской письменности не зависит от влияния других языков. Чаще всего этой конструкцией переводятся немецкие, польские и латинские придаточные предложения. Некоторым конструкциям, связанным с глаголами отношениями прямого управления, в латинских оригиналах соответствует *accusativus cum participio*, однако для более свободного применения винительного с причастием этот оборот не оказал заметного влияния. В переводах с латинского языка можно проследить только стимулирующее воздействие конструкции *accusativus cum infinitivo*. Польские и немецкие оригиналы, наоборот, препятствовали проникновению винительного с причастием в переводные труды. Частотность употребления винительного с причастием в оригинальных трудах обычно выше, чем в переводах того же автора (ср. отношение 3 : 1 в Постилле и Библии И. Бреткунаса).

Широкое употребление винительного с причастием в древнелитовских текстах основано на живой речи и отражает диалектные особенности литовского языка исследуемого периода.

Данные сопоставления переводных текстов с оригиналами и статистика распространения исследуемых конструкций изложено в таблицах № 1—7.